

T.C.

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ

İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MANEVİ DESTEK VE REHBERLİK TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**ÖZEL EĞİTİME İTİYACI OLAN ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİ VE
AİLELERİNE DİN EĞİTİMİ**

TEZSİZ YÜKSEK LİSANS DÖNEM PROJESİ

Hazırlayan

TURGUT DEMİRASLAN

DENİZLİ, 2024

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
MANEVİ DESTEK VE REHBERLİK TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ÖZEL EĞİTİME İHTİYACI OLAN ORTAÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİ VE
AİLELERİNE DİN EĞİTİMİ
TEZSİZ YÜKSEK LİSANS DÖNEM PROJESİ

TURGUT DEMİRASLAN

Proje Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Hasan KAFALI

Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Tezsiz Yüksek Lisans Programı: Manevi Destek ve Rehberlik

Turgut DEMİRASLAN tarafından hazırlanan “**Özel Eğitime İhtiyacı Olan Ortaöğretim Öğrencileri ve Ailelerine Din Eğitimi**” adlı tezsiz yüksek lisans dönem projesi danışmanlığında hazırlanmış olup . . .**2024** tarihinde son kontrolü yapılarak Pamukkale Üniversitesi İslam İlimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Manevi Destek ve Rehberlik tezsiz yüksek lisans dönem projesi olarak kabul edilmiştir.

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Hasan KAFALI

İmza

Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nuntarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü

BEYAN

Bu projenin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Turgut DEMİRASLAN

ÖNSÖZ

Âdemi beşer hayatında her zaman istenmedik olaylarla karşı karşıyadır. Bu olaylar bazen ona hiç etkilemez bazen de dersinden sarsmaktadır. İstenmeyen bu olaylar karşısında çaresiz kalmakta, bazen öfke duymakta bazen de isyan etmek gibi karmaşık duygular içerisinde. Yaşamış olduğu bu sıkıntılardan kurtulmak için çevresinden manevi destek ve rehberlik istemektedir.

Engel ve engellinin ne olduğunu gündelik hayatta yaşamış oldukları problemleri ve çözüm yolları anlatmaya çalışacağız

Yine aynı şekilde engelli bireylere ve ailelerine dini eğitim noktasında nasıl yardımcı olacağımızı ve dinin eğitimi neden almaları gerektiğini, dini eğitim verirken nelere dikkat edilmesi gerektiğini belirteceğiz.

Bu çalışma esnasında, ders döneminden tez konusunun belirlenmesinden ve tez sürecinin en iyi şekilde yürütülmesine kadarki süre boyunca değerli birikimleri ile her daim bana yol gösteren danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Hasan KAFALI 'ya çok teşekkür ederim.

Turgut DEMİRASLAN

DENİZLİ, 2024

ÖZET

Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü Tezsiz Yüksek Lisans Proje Özeti

Projenin Başlığı: Özel Eğitime İhtiyacı Olan Ortaöğretim Öğrencileri ve Aileleri için Din Eğitimi	
Projeyi Hazırlayan: Turgut DEMİRASLAN Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Hasan KAFALI	
Kabul Tarihi:	Sayfa Sayısı: (ön kısım)+20
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri	Programı: Manevi Destek ve Rehberlik
<p>Yaşadığımız toplumda her türlü insanla karşılaşmamız mümkündür. Her insanın kendine özgü sıkıntı ve problemleri vardır. İşte bu sıkıntı ve problemlerin belki de en zorunu yaşayan engelli bireylerin hayatlarını nasıl yaşadığını ve dini eğitimin onlar için neden gerekli olduğunu açıkladık.</p> <p>İki bölümden oluşan bu çalışmamız birinci bölümde araştırmanın konusu ve tarih içinde engelli bireylerin varlığını anlattık. İkinci bölümde ise okuldaki engelli bireyin tespiti ve dini eğitimin gerekliliğini aynı zamanda din eğitimi verilirken nelere dikkat edilmesi gerektiğini açıkladık</p>	
Anahtar kelimeler: engel, zorunluluk, din eğitimi, kolaylık	

ABSTRACT

Pamukkale University Institute of Islamic Sciences

Abstract of Master Thesis

Title of the Project: Religious Education for Secondary School Students in Need of Special Education and Their Families	
Author: Turgut DEMİRASLAN	Supervisor: Dr. Öğretim Üyesi Hasan KAFALI
Date:	Nu. of pages: vii (pre text) + 20
Department: Felsefe ve Din Bilimleri	Subfield: Manevi Destek ve Rehberlik
<p>It is possible to encounter all kinds of people in the society we live in. Each person has his/her own problems and difficulties. We have explained how disabled people, who experience perhaps the most difficult of these difficulties and problems, live their lives and why religious education is necessary for them.</p> <p>In the first part of this study, which consists of two parts, we explained the subject of the research and the existence of disabled individuals in history. In the second part, we explained the identification of the disabled individual in the school and the necessity of religious education, as well as what should be considered in religious education.</p>	
Keywords: obstacle, obligation, religious education, convenience	

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ	vi
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
II. Araştırmanın Problemi ve Araştırmanın Literatürü	2
BİRİNCİ BÖLÜM	3
1-Özel Gereksinimli Bireylerin Eğitiminin Gelişimi ve Din	3
2-İslam'ın Birey ve Çocuğa Verdiği Değer	5
2-İnsan Hayatının Anlamı ve Din	6
4-Özel Eğitim ve Din Eğitimi	8
İKİNCİ BÖLÜM	11
5.Özel Eğitime İhtiyacı Olan Çocukların Belirlenmesi ve İlk Alınacak Önlemler	11
5.1. Öğrencinin RAM'a Gönderilme Süreci	12
5.2. Eğitsel Değerlendirme ve İzleme Ekibi	12
5.3. Ayrıntılı Değerlendirme, Tanılama ve Yerleştirme	12
5.4 Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı	13
6. Engelli Bireyin ve Ailenin Din Eğitimi	13
7. Engelli Bireylerin Din Eğitiminde Dikkat Edilecek Hususlar	18
1. Sevgi, Saygı ve İlgi	19
2. Destekleme ve Cesaretlendirme	19
3. Özgüven	20
4. Sosyal Kabul	20
9. Sonuç ve Öneriler	21
KAYNAKÇA	23

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

a.s.	: aleyhi's-selâm
sav.	: sallala hu aleyhi vesellem
bk.	: bakımız
bs.	: baskı, basım
c.	: cilt
çev.	: çeviren
ed.	: editör
h.	: hicrî
Hz.	: hazreti
bep	: bireyselleştirilmiş eğitim planı
s.s	: Sayfa, Sayı
thk.	: tahkik
ts.	: tarih yok
vb.	: ve benzeri
sy	: sayı
cc	: celle celaluhu

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Ailenin saadet ve sevinç kaynağı olan çocuklar dünyaya gelirken veya daha sonra kaza ve hastalıkla kendilerinin istediği gibi olmayabilir. Bu; akranlarına göre fiziksel, zihinsel veya duygusal olarak farklılıklar oluşturur. Bu durum ailede sevincin yerine duygusal bir karmaşaya sebep olmaktadır. Aileler için bu; hayallerinin yıkıldığı, ümitsizliğe düştüğü bazen öfke krizlerinin yaşandığı bir durumdur. Durumu kabullenmek epeyce uzun bir süreçle birlikte, beraberinde zorlu bir savaş getirmektedir. Bu süreç, aileyi bazen ümitlendiren bazen de çaresizlikler içinde kıvrandıran zorlu bir mücadeledir.

İnsan; günlük hayatın getirdiği zorlukları, çözemediği problemlerin karşısında acziyet, korku, endişeden kurtulmak ve devamlı mutlu huzurlu bir hayat sürdürmek ister. İşte bu bağlamda yaşlılarından farklı gelişen çocuk için her türlü zorluk ve mücadeleye katlanan aile, yine her türlü çareyi ve tedaviyi aramak için bütün kapıları çalar. Bu kapılardan bazen dolu bazen de boş dönerler. Bu başvurdukları kapılar arasında din de vardır. Çünkü din; sağlıklı, mutlu ve huzurlu bir yaşam sürdürebilmek için insan hayatının her alanında uygulayabilecek referanslar sunmaktadır. Din, acıyı ve kederi azaltarak insanı teselli eder. İnsan, inancı doğrultusunda düştüğü acizlikten kurtularak mutluluğu bulabilir. Yine din; feragat, fedakârlık, sabır, mücadele ve ümit gibi duyguları canlı tutmak suretiyle hayatın acılarını hafifleten bir güç olarak kişiyi ümitsizliğe karşı koruyan pek çok fonksiyona sahiptir.¹ Özel eğitime ihtiyacı olan çocuk ve ailesi yaşadığı problem ve sıkıntılardan kurtulmak, hayatını daha anlamlı bir hale getirmek için dini inançlara ve onun uygulamalarına başvurarak Rabbinden yardım istemektedir.

¹ Veysel Uysal, Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri, İstanbul, 1996, s. 123.

II. Araştırmanın Problemi ve Araştırmanın Literatürü

Araştırmamıza zemin olan problemler aşağıdaki gibi sıralanmıştır.

Engellilerin tarihsel süreçteki yaşadığı problemler,

Din eğitiminin ve dini hayatın engelli birey üzerinde etkisi,

Din eğitiminin ve dini hayatın engelli birey velileri üzerindeki etkisi,

Engelli bireylerin gündelik hayatta yaşamış olduğu problemlere karşı dini hayatın etkisi,

Yine çalışmamızda engelli öğrencilerin din eğitimi ve öğretimi açısından daha önce hazırlanmış olan eserlerden faydalanılmıştır.

Çalışmamızda kendisinden istifade edilen çalışmalardan bazıları şöyledir;

İslam MUSAYEV'in yayımlanmış olan '*Engelli Bireylerin Din Eğitimi*' doktor tezinden faydalanılmıştır.

Çocuk ve Medeniyet Dergisinde, Mehmet Zeki AYDIN'ın '*Müslüman Ailede Çocuk ve Çocuk Eğitiminde Sorumluluklar*' adlı araştırma makalesinden de yararlanılmıştır.

Prf.Dr. Mustafa USTA'nın '*Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*'nde 2009 yılında yayımlanan "*Özel Eğitim Gerektiren Birey ve Aile Din Eğitimi*" eserinden,

Rıdvan DEMİR'in "*Özel Eğitim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabının Çeşitli Açılardan İncelenmesi*" makale araştırmasından istifade edilmiştir.

Editörleri Doç. Dr. Saadettin Özdemir ve Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BAŞKONAK tarafından hazırlanmış olan '*Özel Eğitimde Din Eğitimi*' el kitabından yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1- Özel Gereksinimli Bireylerin Eğitiminin Gelişimi ve Din

Özel eğitim ihtiyacı hisseden kişilerin varlığı insanlık tarihi kadar eskidir. Ama özel eğitimle ilgili çalışmalar daha yakın zamanda yapılabilmektedir. Teknolojinin ve bilimin gelişmesiyle ilerleyen yıllarda bu bireylerin de düzeldiği ve topluma kazandırılması gerektiği anlaşılmıştır. Önceden bu bireyler insanların nazarında itibar edilmeyen, toplum tarafından dışlanan, ötekileştirilen, büyülendiği, cinlendiği ve insanların da bunlara yaklaştığında aynı şeylerin onlara da olacağı korkusuyla uzak durdukları ve bazen de öldürdükleri insanlardır. Bazı tarihsel dönemlerde bu bireylerin; insanlar tarafından ağır işlerde, dilencilikte, forsacılıkta ve hatta fuhuşta kullanıldığı görülmektedir.

Özel eğitime muhtaç bireylerin insanlar tarafından bu şekilde istismar edilmesinin üç temel sebebi vardır:

Faydacılık: Eski toplumların birçoğunda insanların yaşayabilmesi ve hayatlarını da idame ettirebilmesi için üretici, savaşçı veya sihirbaz gibi sınırlı işlerden birini yapabilecek yeterlilikte olması gerekmektedir. Özel gereksinimli birey bunları yapamıyorsa "toplumun sırtından atılması gereken bir ağırlık"² olarak görülmektedir.

Engelli birey, kendi ihtiyaçlarını tek başına karşılayamıyorsa bu durum sürekli başka birine ihtiyaç duyacağı anlamına gelmektedir. Bu da dâhil olduğu toplumdaki diğer insanların topluma yapabileceği katkıları engelleyeceğine inanılmıştır. Bu yüzden Afrika toplumlarında yaşlılar ve engelli bireyler, ölümleri beklenmeden yok edilmiştir. Eski German kabilelerinde ise erkek çocuk tarafından yaşlı baba suda boğulmuş, sakat doğan veya sakatlanan çocuk ise babası tarafından yok edilmiştir.³

Toplumsal değer sistemi: MÖ 355'te Aristo'nun "mükemmel olmayan hiçbir şeyin gelişmesine izin vermeyin" ifadesinin etkisi altında kalan Yunan ve Roma kültürlerinde bu anlayışın bir sonucu olarak güzellik, güç ve zekâ desteklenirken mükemmel olmayanlar arasında yer alan engelliler yok edilmiştir. Roma'da engelli çocuklarla ilgili çıkan yasayla; ağır derecede engeli bulunan çocukların öldürülmeleri, terk edilmeleri, köle olarak satılmaları ya da dilendirilmeleri uygun bulunmuştur. Ayrıca Roma' da,

² Enç, Çağlar ve Özsoy, s.43.

³ Enç, Çağlar ve Özsoy, s.42.

varlıklı kişi ya da ailelilerin konukları eğlendirmek için zihinsel engelli bireyleri "soyтары" olarak kullandıkları bilinmektedir.⁴

Doğüstü güçlere olan inanç: Diğer bireylere göre eksikliği olan ve başkalarının yardımına ihtiyaç duyan bu insanların toplum tarafından dışlanmalarının sebeplerinden biride doğüstü güçlere olan inançtır. Doğüstü güçlere inanç sistemi, engelli çocukların ve ailelerinin Tanrı tarafından cezalandırıldığını bu yüzden anne babaların çocuklarını öldürerek onları tekrar Tanrı'ya gönderilmeleri gerektiğini vurgulamıştır.⁵ Tanrı'nın bu cezalandırmayı ya kendileri için ya da daha önceki atalarının yapmış olduğu hatalardan ve günahlardan dolayı olduğu düşüncesidir. Hatta bu kişilere yardım etmenin Tanrı'nın azabını kendi üzerlerine çekeceği düşüncesiyle hep uzak durmuşlardır. Bu bireylerden uzak durmanın da Tanrı'nın rahmetini üzerlerine çekme düşüncesidir. Eski toplumlarda engelli insanlardan kurtulmak için onları bazen doğar doğmaz bazen ıssız yerlerde yalnızlığa, açlığa susuzluğa terk etmişler, bazen de gömerek ya da vahşice öldürerek onları yok etme yoluna gitmiştir. Bazı dönemlerde ise engelli kişinin cinlerinin olduğuna ve vücudunda kötü ruhları barındırdığına, bu kötü ruhları kovmak için bireyin dövülmesi gerektiğine hatta başlarının kayalara vurularak kötü ruhlardan arındırılması gerektiğine inanılmıştır.⁶

Orta çağ medeniyetlerinde ve özelliklede Batı'da bu özel bireylerin doğüstü varlıklar tarafından ele geçirildiği ve onların kurtulamayacağına inanılmaktaydı. Doğuştan veya daha sonra akıl hastalığına yakalanıp rahatsızlanan bu bireyler toplum tarafından ‘büyülediği’ ve ‘cinlendiği’ düşüncesiyle ‘cadı’ muamelesine tutularak toplum mahkemesinde yargılanıp yakılmıştır.

Tarihsel süreçte özel eğitime ihtiyaç duyan birey diğer insan ve toplumlar tarafından hep istismar edilmiş, kullanılmış, aşağılanmış. Dini, vicdani, ahlaki bütün değerlerden yoksun bırakılmış hatta hayvan muamelesi görmüştür. Daha sonra ilahi dinlerin ahlaki ve vicdani öğretileri, bilim ve teknolojin ilerlemesi, yeni eğitim-öğretimde yöntem ve tekniklerin gelişmesiyle birlikte bu insanların da bir birey olduğu ve toplum içinde yaşama hakkı olduğu görüşü yaygınlık kazanmıştır. Semavi kitaplarda yaşlı, hasta, engelli bireylere merhametli davranılması, onların korunup kollanması gerektiği

⁴ Usta, “Özel Eğitim Gerektiren Birey ve Aile Din Eğitimi”, t.y.

⁵ Usta.

⁶ Şahin, s. 49.

öğretilmiştir. Bu yüzden engelli bireyler tapınaklara, ibadethanelere sığınmışlardır. Daha sonraları bu bireylerin barınmalarını sağlamak, yeme, içme, giyinme ve sağlık hizmetlerinden yararlanmaları için vakıflar ve bakım evleri kurulmuştur.

2-İslam'ın Birey ve Çocuğa Verdiği Değer

İster ruhen ve bedenen sağlıklı, isterse herhangi bir nedenle engelli olsun, İslam anlayışına göre evreni değerli kılan insandır ve bütün insanlar saygı ve hürmete layıktır⁷. Allah'ın yeryüzündeki halifesi⁸ olarak var edilen insan kâinatta en değerli var olarak kılınmıştır. Bu en değerli varlık akli ve merhametiyle diğer varlıklardan ayrılmıştır. Bu özel konumu, Allah 'ın insana kendi ruhundan üfleyerek⁹ ve ona kendi sıfatlarının bazılarını vererek ‘‘ en güzel şekilde yaratmasıyla’’¹⁰ sağlamıştır.

Allah katında yaratılan tüm insanlar "insan" olarak yaratılmış olmak bakımından eşittir ve değerlidir.¹¹ İnsanı dünya hayatında diğer varlıklardan ayran özellikleri arasında aile kurma sorumluluk bilincinde olma ve topluma hizmet etme vasıfları da vardır. Aile içinde fertleri arasında çocuk ve onun eğitimi en önemli unsurlar arasındadır. Çocuklara verilen önem İslam'ın öğreticileri olan Kur'an-ı Kerim'in ifadelerinde ve peygamber efendimiz Hz. Muhammed (sav.)'in hadis ve davranışlarında görebiliriz.

Kuran' da 297 ayet direkt olarak çocuklardan bahsetmektedir. Ancak çeşitli yönlerden çocuklarla alâkalı ayetlerin sayısı 342 'yi bulmaktadır.¹² Kur'an-ı Kerim'deki hitaplara bakıldığında her defasında çocuklara ‘‘yavrucuğum/oğulcuğum’’ ifadeleri çocukların da babalara ifadesi ‘‘babacığım’’ tarzında olduğu görülmektedir. Çocuğun anne babadan aldığı iki şey sevgi ve eğitimidir. Sevgi; kabullenme, koruma, kollama ve sevecenlik gibi bütün olumlu duygu ve davranışları içerir. Eğitim ise öğretilen her şeyi, verilen bilgileri,

⁷ Usta, ‘‘Özel Eğitim Gerektiren Birey ve Aile Din Eğitimi’’, t.y.

⁸ Bakara, 2/30; Sad, 31;/26; En'am, 6/165; Yunus, 10/14; Araf, 7/69, 74; Nemi, 27/62; Fıtır, 35/139

⁹ Secde, 32/9; Sud, 38/172; Hicr, 15/29

¹⁰ Bayraktar Bayraklı, Yeni Bir Anlayışın Işığında Kuran Tefsiri, I. Basım, İstanbul: Bayraklı Yayınları,2004,c.I O s. 33 8.

¹¹ "Ey insanlar! Şuna dikkat ediniz ki, sizin Rabbiniz birdir, babanız da birdir. Arabın Arap olmayana, Arap olmayanın Araba; beyazın siyaha, siyahın beyaza, Allah korkusu dışında hiç bir üstünlüğü yoktur." Hucurat 49/13; "Allah katında en üstün olanınız Allah'tan en çok korkmanızdır. " Hucurat 49/13; "Ancak Allah'a kalb-i selim (temiz bir kalp) ile gelenler (o günde) fayda bulur" Şuara 26/89; "Her birinizin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır. "En 'am, 6/132;"Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz. Fakat kalplerinize ve amellerinize bakar" Buhari, Edep,38

¹² Usta, ‘‘Özel Eğitim Gerektiren Birey ve Aile Din Eğitimi’’, t.y.

becerileri, yasakları, kuralları, inançları, değer yargılarını, görgü kurallarını ve insanın sosyalleşmesi için gerekli olan tüm toplumsal değerleri kapsar.¹³

Peygamberimizin (SAV) küçük çocukları öptüğünü, onları sevdiğini gören bir bedevinin bunu yadırgaması ve çocuklarını hiç öpmediğini itiraf etmesi üzerine Peygamberimizin (SAV), “Allah senin kalbinden merhameti almışsa, ben ne yapabilirim.”¹⁴ diye söylemesi konunun önemini ifade etmektedir. İslam Peygamberi Hz. Muhammed (SAV) de çocuklara büyük bir değer vermiş ve bunu çeşitli şekillerde ifade etmiştir. O, öncelikle kız ve erkek ayırımını ortadan kaldırmış ve çocuklar arasında mutlaka eşit davranılmasını istemiştir. Yolda karşılaştığı çocukların hal ve hatırlarını sorarak onlarla selamlaşmış, fırsat buldukça ilgilenerek oyunlar oynamış onlara sevgi ve şefkat göstermiştir.¹⁵

Ailenin huzurlu ve saadetli olmasının temelinde, sevgi ve merhamet yatmaktadır. Aslında toplumun bütün bireyleri birbirinin sevgisine ve merhametine muhtaçtır. Sevindiğimiz zaman sevincimizi başkalarıyla paylaşmak onu çoğaltmakta, üzüldüğümüz zaman üzüntümüzü toplumun diğer fertleriyle paylaşmak üzüntümüzü azaltmaktadır. İşte paylaşacağı bu insanların başında aile üyeleri gelmektedir. Aile, çocuğa her şeyin ilk başladığı yer olarak kabul edilmektedir. Sevi ve merhamet tohumlarının ilk saçıldığı yerdir. Aile toplumsal sorumluluk ve bilincinin, insanlar arası saygının ve adaletin aşılandığı kurumdur. Bu kurum ne kadar sağlam olursa gelecek nesiller ve toplumsal düzen de o kadar sağlam olur.

2-İnsan Hayatının Anlamı ve Din

İnsanın hayatında dini yaşamın tartışılmaz bir yeri vardır. İnsan karşılaştığı ve baş edemediği problemler ve olaylar karşısında her zaman kendisinden daha üstün bir varlığa sığınma ihtiyacı hisseder. Bu his insanın fitratında var olan bir duygudur. Bu fertlerde sıkıntılı zamanlarda, toplumlarda buhranlı dönemlerde ortaya daha çok çıkmaktadır.

Din bireye; kendisini ve dış dünyasını tanıma, anlama, bilgi sahibi olma ve buna paralel olarak da bir yaşam felsefesi oluşturabilmesi açısından bir takım bilgiler sunmaktadır¹⁶. Hayatına bir anlam belirleyememiş kişiler ise çoğu zaman ruhsal sıkıntılar yaşar, daha

¹³ Aydın, “Çocuk ve Din”.

¹⁴ Buhari, Edeb 18.

¹⁵ Özel Eğitim Gerektiren Birey ve Aile Din Eğitimi”, t.y.

¹⁶ Şerif Mardin, Din ve ideoloji, Ankara: İletişim Yayınları, 19H2, s.24

sonraki yıllarda depresyon, anksiyete veya endişe bozuklukları gibi durumlarla karşılaşabilirler¹⁷.

Engelli bireyin durumunu fark etmesi, anlaması, durumu kabullenmesi onun bu durumu olumlu benlikle karşılaması gelişim süreci açısından çok önemlidir. Doğru tutum ve davranışın oluşabilmesi içinde kişinin dinin öğretilerinin, ibadetlerin kısaca bir inanç içerisinde olması gerekmektedir. Çünkü birey Allah'a olan inanç ve dinin kendisine yüklediği sorumlulukları yerine getirerek toplum içinde bir birey olma ve toplumda yerinin olduğunu diğer bireylere göstermektedir. Bu sebeple, engelli çocukların eğitimlerinin, en asgari derecede kısıtlayıcı bir çevrede, kendi yaşlarıyla beraber eğitim-öğretime tabi tutulması daha doğru olacaktır. Çünkü ancak bu sayede özürlü çocuğu toplum içine hazırlamak, normal çocuklar ile etkileşimini sağlamak ve toplumun genel değerlerini gözlemesini, öğrenmesini ve uygun davranış biçimlerini geliştirmesini gerçekleştirmek mümkün olacaktır. İşte bu bağlamda din, bir taraftan çocuğu toplumsallaştırırken, öte yandan ona psikolojik anlamda önemli bir destek de sağlayacaktır.¹⁸

İnsan inancıyla birlikte sağlam ve güçlü bir maneviyatla hayatta önüne çıkan çeşitli problemler karşısında azim ve kararlılıkla mücadele edebilme yetisini kendisinde bulabilmektedir. Ayrıca üzüntü ve ıstırapları azaltıcı ve teselli verici bir umut kaynağı olan dini inancı sayesinde birey stres ve depresyondan kendisini koruyabilmektedir.¹⁹ Çünkü din önce bireylerin iç dünyalarında bozulan ve çürüyen hedefleri iman ve ahlakla tamir etmeyi, sonra da sosyal hayata yansıyan bozulma ve çürümelerle zarar görmüş olan ölçü ve dengenin yeniden sağlanmasını hedeflemiştir²⁰.

İçinde bulunduğu durumu anlamlandırmaya çalışan birey ve aile "neden benim başıma geldi",²¹ "içinde bulunduğum bu durum Tanrı'nın bir cezası mı yoksa imtihanı mı", "Tanrı bununla ne murat ediyor" gibi sorulara cevap arayacaktır.²² Engelli birey de, aile de bu sorulardan kendini ancak dinin ona sağlayacağı manevi güçle kurtarabilir.

¹⁷ Kemal Sayar, Ruh Hali, İstanbul: Timaş Yayınları, 2006, s.31.

¹⁸ Mehmet Emin Ay, "özürlü Çocukların Eğitiminde Din Eğitimi ve Öğretiminin Katkısı",

¹⁹ Osman Pazarlı. Din Psikolojisi, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982, s.29.

²⁰ Bayraktar Bayraklı, Kadın Sevgi ve Temel Haklar, işaret Yayınları İstanbul 2000, s. 11.

²¹ Çiğdem Ergüvenç, Otizm Şart mıydı'?, İstanbul: Tisamat Basını, 1978, s. 48.

²² Elçin Tapan, Devam Eden Hikayemiz, Ben Mutlu Bir Down Annesiyim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995, s.23.

4-Özel Eğitim ve Din Eğitimi

Engelli bireylerin eksiklikleri olabilir ama ihtiyaçları diğer inanlarla aynıdır. Yeme, içme, sevme, sevilme bunlar da her bireyde olduğu gibi engelli bireylerin de ihtiyacı olan şeylerdir. Bu nedenle özel gereksinimli bireylerin sosyal çevrede yaşamlarını sürdürmeleri için gereken kişilik olgunluğuna erişmeleri, ancak sözü edilen ihtiyaçlarının karşılanmasıyla mümkündür²³. İhtiyaçların en başında ise eğitim gelmektedir. Eğitim fertlerin ve toplumların bir arada mutlu, konforlu ve sağlıklı yaşayabilmesi çeşitli ortamlar ve imkânlar oluşturur. İslam dini de ilme ve öğretime değer vermiş bu konu üzerinde önemle durmuştur. Allâh-u Teâlâ (c.c.), vahiy yoluyla peygamberlerine gönderdiği emir ve yasaklarla yarattığı insanın eğiticisi olmuştur. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'in ilk ayeti, Yüce Allah'ın Peygamberine ilk hitabı "Oku" emri olmuştur. Alak suresinin başında yer alan ayetlerde "Seni yaratan Rabbinin adıyla oku. O insanı kan pıhtısından yarattı. Oku. Rabbin, nihayetsiz kerem sahibidir. O kalemle yazmayı öğretendir. İnsana bilmediği şeyleri o öğretti (Alak 1-5).²⁴" Allah'ın ayetlerinin önemi hiçbir zaman tartışılmaz önemlerini arttıran etkenlerden biri de ne zaman gönderildiğidir. Dinin ilk emri "OKU" dur.

Ayrıca İslam dininin öğreticisi olan Peygamber efendimiz Hz. Muhammed (SAV)de ilme, birçok hadisinde değinmiştir. Bu hadislerden birkaçını sıralayalım;

- "İlim, her kadın ve erkek üzerine farzdır.²⁵"

- "İlmi Çin'de dahi olsa öğreniniz.²⁶"

- "İlim Mü'minin kaybolmuş malıdır. Onu nerede bulursa alır.²⁷"

- "En faziletli sadaka Müslümanın ilim Öğrenip sonra onu Müslüman kardeşine öğretmesidir.²⁸"

²³ Fatih Malakçı, "Dua Eğitimi ve Öğretimi", (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2006), s.87

²⁴ Kayadibi, "İslam Dini'nin Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem".

²⁵ Muhammed b. Abdullah el-Hatib et-Tebrizi, Mişkat'ü-l Mesabih, Beyrut 1985, s. 85; Sünen-İ İbni Macc,

²⁶ Beyhaki, Şuabu'i İman, C. II, s. 254, Beyrut, 1990; Gazzali, İhyâu Ulûmi'd-Din, Çev. Ahmet Serdaroğlu, Ankara, 1963, C. I, s. 21.

²⁷ Muhammed b. Abdullah el-Halib et-Tebrizi, Mişkat'ü-l Mesabih, Beyrut 1990.

²⁸ Celaleddin Abdurrahman es-Süyutî, el-Feth-ul Kebir, Mısır 1350. C. I, s. 120.

-“Bilginler Peygamberlerin mirasçılaridir.²⁹”

- “Kim ilim yoluna girerse Allah da onun cennete giden yolunu kolaylaştırır.³⁰”

Yine ilme çok değer veren İslam dininin peygamberi, cahiliye devrinin çirkinliklerinden, pislik ve fuhşiyatından kurtulmak için Allah’a sınarak " Allah'ım! İlmimi artır³¹” diye dua etmiştir.

İnsanlar ve engelli bireye İslam dinin öğretileriyle onlara umut aşılayarak hayatlarının kalan kısmında daha mutlu ve huzurlu bir yaşam fırsatı vermektedir.

Kur'an-ı Kerimde bulunan Abese suresi; gözleri görmeyen bir insanın Rasulullah' a gelerek soru sormak istemesi ve Rasulullah' ın o anda kabile liderleri ile görüştüğü için ondan yüzünü çevirmesini anlatan bir olayla başlar ve bizlere Kur'an-ı Kerim'in hiçbir ayırım gözetmeksizin tüm insanlığa gönderildiği için özürsüz bireyin de dışlanamayacağı ve toplumdaki diğer insanlarla eşit haklara sahip olduğu anlatılır.³² Buna göre engelli bireylerin de eğitim hakkı ellerinden alınmamalı ve onlar için en iyi eğitim ortamları oluşturulmalıdır.

Din eğitiminin temel hedefi; yetişmekte olan nesillerin ruh ve beden gelişimini dikkate alarak, duygu, zihin ve heyecan dinamizmini bozmadan, tutarlı, bilgili, şuurlu bir Mü'min ve başarılı bir birey olarak toplumla bütünleşmesini sağlamaktır.³³ Bu eğitim hayatta daha başarılı ve mutlu bir birey olarak devam etmesini sağlamakta ve topluma da faydalı bir birey olmaktadır.

İslam eğitimi topluma faydalı bireyler yetiştirmeyi öngören bir sistemi öncelemektedir. Toplum menfaatini gözeten şuurlu bireyler yetiştirmeyi hedeflemektedir. İslam iyi ve en mükemmel insanı yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Çünkü Allah, “insanı en güzel şekilde yarattığını³⁴” bildirmiştir. Demek ki insan fitratı gereği eğitime muhtaç ve aynı zamanda da eğitime meyillidir. Aynı zamanda da bozulma sonradan meydana gelmektedir. Din de bu yüzden eğitime önem vermekte, eğitimin en uygun olduğu yerde dindedir.

²⁹ Buhari Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, Sahihu'l-Buhari. İstanbul 1981, C. III, s. 30; Tirmizi Ebu İsa Muhammed, el- Cami'u-Sahih, İstanbul 1981, 39/19.

³⁰ Buhari, Sahih, C. I, s. 25; eş-Şeyh Mansûr Ali Nâsîf, et-Tac, Kahire 1935, C. I, s. 62.

³¹ Taba, 114.

³² Usta, “Özel Eğitim Gerektiren Birey ve Aile Din Eğitimi”, t.y.

³³ Halis Ayhan, Din Eğitimi ve Öğretimi, 3. Baskı MÜİFV Yayınları, İstanbul 1997, s.31

³⁴ K. Kerim, Tin Süresi 4. Ayet

İnsanın ruhsal boyutu hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir. Manevi olarak ihtiyaçlar soyut olduğu için insanlar tarafından öğrenilmesi güçtür. Maddi olarak ihtiyaçlar somut olduğu için bu ihtiyaçları daha çok önemsenmekte ve öncelikli hale gelmektedir. Florence Nightingale; "Sağlık için manevi gereksinimler vücudu oluşturan fiziksel organlar kadar önemli bir öğedir, hepimizin gözlemlediği fiziksel durum zihnimizi ve ruhumuzu etkileyebilir. Bir birey ruhsal ve duygusal olarak yaralandıysa ve zarar gördüyse fiziksel hastalıklar da ortaya çıkabilir" demektedir.³⁵

Dini inanç kişiye, sağlam ve güçlü bir maneviyat kazandırmaktadır. Böylece birey; hayatın getirdiği çeşitli problemler karşısında mücadele edebilme yetisini kendinde bulabilmekte, stres ve depresyondan kendisini koruyabilmektedir.³⁶ Din eğitimi almış bir kişi hayatındaki zorluklarla mücadele etme noktasında hep bir güven ve sorumluluk duygusuyla yaşar. Hayata sabırlı ve daha umutlu bakmaktadır. Yaşadığı çevreye değer ve güzellik katar. Engelli birey ve onun ailesine de bu pozitif düşüncüyü vererek onların hayatlarını güzelleştirmeye yardımcı olabilir.

³⁵ Şafak Ergül ve Ayla Bayık, "Hemşirelik Ve Manevi Bakım", Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, cilt.8, Sayı. 1, (Sivas 2004), s.37-44.

³⁶ Cüceloğlu, İçimizdeki Çocuk. Remzi Kitap evi. s.227.

İKİNCİ BÖLÜM

5.Özel Eğitime İhtiyacı Olan Çocukların Belirlenmesi ve İlk Alınacak Önlemler

Türkiye’de yaygın olarak "özel eğitime muhtaç çocuk" terimi kullanılmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede ise "özel eğitim gerektiren birey" terimi kullanılmıştır. Kararnamede özel eğitim gerektiren birey; "çeşitli nedenlerle, bireysel özellikleri ve eğitim yeterlikleri açısından akranlarından beklenen düzeyden anlamlı farklılık gösteren bireyi" ifadesi vurgulanmaktadır.

Özel eğitim gerektiren öğrenciler şu şekilde sıralanmaktadır;

Zihinsel yetersizlik (hafif, orta, ağır, çok ağır)

“İşitme yetersizliği”

“Görme yetersizliği”

“Ortopedik yetersizlik”

“Sinir sisteminin zedelenmesi sonucu ortaya çıkan yetersizlik”

“Dil ve konuşma güçlüğü”

“Özel öğrenme güçlüğü”

“Birden fazla alanda yetersizlik”

“Duygusal uyum güçlüğü”

“Süreğen hastalık”

“Otizm”

“Sosyal uyum güçlüğü”

“Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu”

“Üstün ve özel yetenek”

Özel eğitime ihtiyacı olan ve akranlarına göre farklılık gösteren çocuklar ilk önce ailede fark edilir. Ailede fark edilmeyen çocukların bir kısmı kreş ve anasınıfında, hafif düzeyde özel eğitime ihtiyacı olan çocuklarda okula başladıklarında sınıf içerisinde tespit edilir. Sınıf içerisinde yaşlılarından farklılık arz eden çocuklar sınıf öğretmeni veya okul rehber öğretmeni tarafından yapılan gözlem, görüşme ve değerlendirme sonucuna dayalıdır. Sınıfta hedeflenen müfredat ve öğretim programı beklentilerini karşılamayan öğrenciler sınıf öğretmeni ve okul rehber öğretmeniyle işbirliği yapılarak tespit edilebilir. Süreç içerisinde bulunduğu sınıfla kaynaşabilmesi için çeşitli etkinlikler düzenlenir. Öğretim yöntem ve teknikleri sınıf içerisindeki diğer çocuklar ve özel eğitime ihtiyacı

olan çocuklar dikkate alınarak belirlenir. Öğrencinin sınıf içerisinde ki öğrenme sürecinde ilerleme kaydedip kaydetmediği sınıf öğretmeni ve okul rehber öğretmeni tarafından gözlemlenir.

Bazı gelişmiş ülkelerde çocuğunun eksikliği “özel eğitim” öğrencisi tanısı alması için yeterli değildir. Çocuk her yönden çok farklı olarak değerlendirilir. Çocuğun yetersizliğinin tamamlanmasında akranlarıyla beraber görmüş olduğu eğitim programını yeterli olup olmadığına bakılır. Eğer eğitim programlarının çocuğun gereksinimlerinin karşılanması için yeterli olmadığına ve bazı özel eğitim programı ihtiyacına karar verilirse işte o zaman çocuk “özel gereksinimli” ya da “özel eğitim öğrencisi” olarak tanımlanır.

5.1. Öğrencinin RAM'a Gönderilme Süreci

Öğrencinin ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesi için RAM'a gönderilmesi sınıf/ders öğretmeni, okul rehberlik servisi ve ailenin ortak kararı ile gerçekleşir. Yönlendirme kararı kesinleşen öğrenci için RAM'dan randevu alınır. Alınan randevu saatinde öğrenci velisiyle birlikte RAM'da hazır bulunur. Bu sürece kadar öğrenciye yapılan tüm eğitsel değerlendirmeler, gözlemler, rapor haline getirilerek değerlendirme yapacak yetkililere teslim edilir.

5.2. Eğitsel Değerlendirme ve İzleme Ekibi

RAM tarafından okulda öğrencinin eğitim öğretim programına göre eğitim görüp göremeyeceğini değerlendiren “Eğitsel Değerlendirme ve Ekibi (Kurulu)” kurulur. Bu ekip öğrencinin okulda özel eğitim hizmetinden yararlanıp yararlanmayacağını tespit eder ve değerlendirir.

5.3. Ayrıntılı Değerlendirme, Tanılama ve Yerleştirme

Eğitsel Değerlendirme ve İzleme Ekibi öğrencinin geldiği okuldaki gözlem, görüşme ve değerlendirme sonuçlarının olduğu gönderme raporu ve tıbbi değerlendirme raporlarını da dikkate olarak, ellerindeki standart testler ile öğrencinin tanılmasını yapar. Öğrencinin sadece tanı alması özel eğitim hizmetinden yararlanması için yeterli değildir. Ekip, tanısı konulan öğrenci için "en az kısıtlanmış eğitim ortamı" ilkesini dikkate alarak eğitim amaçlarını ve hizmetlerini planlar ve en uygun eğitim programına yerleştirilmesine

karar verir. Eğitsel Değerlendirme ve İzleme Ekibi, tıbbi ve psiko-sosyal alanlarında yapılan tanılamalara ek olarak eğitsel tanılama yapar. Bu tanılamaya göre öğrencinin yeterliliklerini ve gereksinimlerinin olduğu bir çizelge hazırlar.

5.4 Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı

Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı (BEP), özel eğitime gereksinim duyan öğrencilerin eğitsel ihtiyaçların en az kısıtlanmış eğitim ortamında nasıl sağlanacağını ortaya koyan programdır.³⁷ Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğine göre özel eğitim gerektiren birey için geliştirilen ve ailesi tarafından onaylanan BEP; "bireyin, ailenin, öğretmenin gereksinimleri doğrultusunda hazırlanan ve hedeflenen amaçlarda verilecek destek eğitim hizmetlerini içeren özel eğitim programı" şeklinde tanımlanmaktadır.³⁸ BEP'in Yasal Zorunluluğu, 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararnameye göre tanısı konulmuş özel eğitim gerektiren bireyler için BEP'in geliştirilmesi ve eğitim programlarının bireyselleştirilerek uygulanması yasal zorunluluktur.

6. Engelli Bireyin ve Ailenin Din Eğitimi

Eğitimin amacı bireyin mutluluğu ve saadetidir. Mutlu olabilmenin elementleri de bilgi ve ilgidir. Kişiyi sevgi, ilgi ve bilgiden mahrum bırakmak üzüntü ve kedere sebep olmaktadır. Her insanın bilgiye ihtiyacı vardır. Bunun için bireyin önündeki engeller ortadan kaldırılmalıdır. Bilgiye ve sevgiye en çok ihtiyaç duyanlar, engelli bireylerdir. Bu mutluluk en çok onların hakkıdır. Çünkü hayata zaten eksik başlayan bu bireyler diğer imkânlardan da mahrum bırakılmamalıdır.

Allah her insanı farklı kabiliyet ve meziyette yaratmıştır. Bu kabiliyet kimi insanda şarkı söyleme, kiminde marangozluk kiminde şiir yazma v.s şeklinde farklılaşabilir. Bazı insanlar akli ve bedeni vb. olarak toplumdaki diğer insanlardan ayrı olarak yaratılabilir. Bunun sebebi veya sebepleri yaratıcının muradındadır. Bu bizleri yıllardır çözülemeyen şer problemine götürür ki bu da konun dışına çıkmayı gerektirir, o yüzden burada o konuya değinmeyeceğiz. Lakin engelli bireyin gelişimi her ne kadar

³⁷ Usta, Özel Eğitim Gerektiren Birey ve Aile Din Eğitimi

³⁸ Usta.

normal bireyle farklı olsa da ihtiyaçları aynıdır. Çünkü engelli bireyin de yeme, içme, eğitim ve toplumla yaşama ihtiyacı vardır.

Özel eğitim gerektiren öğrencilerin inanması ve ibadet etmesi çevresindeki insanların inanç ve ibadetleriyle paraleldir. Özel eğitim gerektiren öğrencinin dine olan bağımlılığı diğer öğrencilere göre daha fazladır. Bu nedenle din eğitimi verecek olan kişi özel gereksinimli olan çocukların dünyalarına ayak uydurmalı, yaşadığı ortamı ve çevreyi iyi bilmeli ve özel gereksinimli çocukların da güvenini alması gerekmektedir. Çünkü manevi destekle çevreyi tanımak çok önemlidir. Din eğitimi verecek kişi için öncelikle yukarıda belirttiğimiz “Bireyselleştirilmiş Eğitim Planı” oluşturmalıdır. Özel gereksinimli öğrencinin hazır bulunuşluğu ve ihtiyaçları göz önüne alınmalıdır. Bu ihtiyaçlar gerekirse ailesiyle birlikte belirlenebilir. Örneğin özel gereksinimli çocuk annesine babasına veya ailesine karışı öfkeli ve bu öfkesinden dolayı şiddette meyil ediyorsa öncelikle anne, baba hakkı kardeş hukuku gibi konularda çocuğa manevi tedavi yapılabilir. Burada; belli engel grupları için bizzat hazırlanacak özel dualar ve dini içerikli etkinlikler gibi manevi tedavi çalışmalarının yapılabileceğini de dile getirmek gerekir.³⁹

Özel gereksinimli öğrenci günlük hayatının büyük bir bölümünü ailesiyle birlikte geçirmektedir. Dolayısıyla başka bir kişinin, çocuğu ailesinden daha iyi tanınması mümkün değildir. Bu da bize ailenin özel eğitim gerektiren bireyin eğitimi açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Eğer çocuk kendisine dini canlılık sağlayabilecek sevilen insanı, devamlı beraber olduğu aile bireylerinde bulursa belki çok basit bir dini hayat yaşayabilme olasılığı olabilir.⁴⁰ Özel gereksinimli birey için manevi hayatlarını harekete geçirebilmek ve bireyin dini alana yönelik ilgi ve sempatilerini kazanmak gerekir. Bunun için çeşitli eğitim yöntem ve teknikler kullanılmalıdır. Tabi bu yöntem ve teknikler basit anlaşılır ve sade olmalıdır. Din eğitimi verecek kişi için normal bireylerden farklı olarak özel gereksinimli çocuklara eğitim vermek fiziki ve zihinsel olarak kişiyi yorabilir. Lakin elde edilen başarı ne kadar küçük olursa olsun gerçekten anlamlıdır. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi İslam dini toplumunun menfaatini gözetir, özel gereksinimli bireyler de bu toplumun bir parçası olduğu için onları bir birey olarak kabullenmek ve kazanmak paha biçilemeyecek kadar değerlidir.

³⁹ Georg Hansemann, *Gotteserfaltung und Gottesverlust*, Graz: Verlag Styria, 1966, s. 70-83

⁴⁰ Fatih Malakçı, "Dua Eğitimi ve Öğretimi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2006), s.88.

Ailenin doğan çocukla ilgili beklentileri her zaman çok yüksektir. Onların okumalarını, evlenmelerini, hayatta başarılı olmalarını, belli bir makam ve mevkiye gelmelerini isterler. Lakin bu hayal ve fantezileri her zaman istedikleri gibi olmaz. Çocuğun doğumla birlikte başlayan farklılıkları hayallerden çok uzak olması onların hayallerinin yıkılmasına ve acılarını da katbekat arttırmaktadır.

Çocuğun diğer bireylerden farklı olduğunu öğrenen aile hem kendi acılarıyla mücadele etmekte hem de toplumdaki diğer insanların özel bireylere oluşturduğu bu olumsuz düşünceyle mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Yeni doğan bu çocuğun zihinsel, bedensel, ruhsal ve psikolojik olarak hem çocuklardan hem de beklentilerden farklı olması ailede adeta bir travma etkisi yapmakta ve duygu karmaşasına neden olmaktadır.

Ailenin bu durumu kabullenmesi hiç kolay değildir. Kabullenmeyi etkileyen en önemli faktörlerin başında çevresinden göreceği desteğe bağlıdır. Aile, çevresinden ne kadar nitelikli bir destek görürse bu psikolojik durumdan kendisini o kadar hızlı kurtarır ve durumu kabullenerek gidişata yön verir.

Ayrıca özel gereksinimi olan çocuğunun süreklilik gösteren bakım ve eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için yaşamlarını güvence altına alma konusunda sürekli kaygı yaşayan aileler⁴¹ hem engelli bireylere örgün ve yaygın eğitim kurumlarının yetersizliği hem de özel eğitim hizmetlerinin sınırlı olması noktasında çok problemler yaşamaktadırlar. Aile başlarına gelen zorlukla mücadele ederken profesyonel bir destek alamazsa mücadelelerinde de başarılı olma olasılığı düşüktür.

Engelli çocuğa sahip ailelerle ilgili yapılan çalışmalarda, anne babaların çeşitli düzeylerde kaygı, depresyon yaşadıkları, ötekileştirme hissettikleri, evlilik ve kişisel doyumlarının düşük olduğu ve normal bir çocuğa sahip olmamanın verdiği yetersizlik duygularını yaşadıkları belirlenmiştir.⁴²

Toplumun önyargılarından dolayı engelli aileleri sosyal olarak dışlanma ile karşı karşıyadır. İnsanların bu ailelere yönelik meraklı bakışları ailelerde utanma, ayıplanma ve suçluluk duygusunun oluşmasına neden olmaktadır. Toplum maalesef engelli çocukları gerektiği gibi kabul edememektedir. Onları “deli, hasta, sakat hatta geri zekâli” gibi sözlerle isimlendirmektedirler. Toplumdaki diğer insanlar da “akraba evliliği mi?

⁴¹ Fiisun Akkök, "Özürlü Bir Çocuğa Sahip Olan Anne Babaların Kaygı ve Endişe Düzeyini Ölçme Aracının Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması", Psikoloji Dergisi, Cilt.7, s.27-30

⁴² İlknur Kahriman-Meral Bayat, "Özürlü Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Yaşadıkları Güçlükler ve Algıladıkları Sosyal Destek Düzeyleri", Öz-Veri Dergisi, C. 5, S. 1, Yıl 2008.

Çocuğu bebekken düşürdünüz mü?, Ne zaman bu hale geldi? Şurada böyle bir hoca var okuttunuz mu?’’ gibi sözlerle de ailenin üzülmeye sebep olmaktadır.

Yapılan bir araştırmada engelli birey ve ailesine, en çok rahatsızlık veren çevresel tepkilerin neler olduğu sorulduğunda, ailelerin %40,5’i “Acıma”, %21,5’i “Dışlama”, %14,6’sı “Şaşırma”, %13,3’ü “Gülme ve Alay”, %6,3’ü “Suçlama” hissettiğini belirtmişlerdir. Toplumun engellilere yönelik bu tepkilerinden aileler çok rahatsızlık duymaktadırlar.⁴³

Ailenin karşılaştığı olumsuz durum ve tutumlarla mücadele edebilmesi, çocuklarının durumunu kabullenebilmesi, hayata yeniden uyum sağlayabilmesi ve çocuklarının aldığı eğitimin etkili ve kalıcı olabilmesi için aile rehberliği gibi destekleyici unsurlara gereksinim duyulmaktadır. Aile rehberliği; çocuğunun durumunu kabullenmesi ve gelişimine katkıda bulunabilmesi amacıyla ailelere psikolojik, mesleksel ve eğitsel rehberlik hizmetlerinin verilmesi şeklinde ifade edilebilir. Yapılan araştırmalarda aile rehberliği kapsamında aile üyelerinden birine veya ailenin bütününe grup oturumları ile sağlanan desteğin önemli bilgisel ve psikolojik eksiklikleri kapattığı ve stresi azaltan bir faktör olarak ortaya çıktığı, kaygı düzeylerinde düşme, kabullenme düzeylerinde artma sağladığı ve engelli çocukların kardeşlerinin olumlu duygularını arttırmada etkili olduğu belirtilmiştir.⁴⁴

Engelli bireyin ailelerinin her zaman suçluluk psikolojisiyle yaşadıkları düşünülmektedir. Engelli bireyin, anne babasına olmayan düşkünlüğü onları tanıyamaması ebeveynlerdeki bu yükü daha da arttırmaktadır. Bu nedenle ebeveynlere manevi destek sağlayarak gerçekçi bilgiler vermek onları oluşabilecek daha fazla zarardan kurtarmaktadır.

Dinin eğitime etkisi ve eğitim olayına bakışı, eğitim olayının dinle ilişkisi üzerinde İzmir’de 1993 yılında yapılan bir araştırma, örneklemin dörtte üçünün din eğitimini gerekli gördüğünü ortaya koymuştur⁴⁵. Ancak din eğitimin hangi düzeyde olacağı veya bu eğitim çerçevesinde nelerin öğretilmesi çok önem taşımaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalarda ortaya çıkan sonuçlara göre, deneklerden din eğitimin gereğine inananların %7,1’i İslam’ın Şartlarını öğrenmeyi yeterli bulmakta, %21,7’si

⁴³ 80 Hasan Yaşar Coşkun, Özürlü Birey ve Ailesinin Sosyal İletişim Sürecinde Karşılaştığı ve Yaşadığı Durumlar Hakkında Teorik ve Ampirik Bir Çalışma, SÜSBE (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya,

⁴⁴ Usta, “Özel Eğitim Gerektiren Birey ve Aile Din Eğitimi”, t.y.

⁴⁵ Mehmet Emin Köktaş, Türkiye’de Dini Hayat, İstanbul: İşaret Yayınları, 1993, s.155.

Kurani okuyup anlayabilecek bir eğitimi gerekli, görmekte, %18'i ahlaki kuralların, doğruluğun öğrenilmesiyle yetinmekte, %50,9'u ise dini öğrenilenin gerekliliği üzerinde durmaktadır.⁴⁶

Özel eğitim gerektirenlerin Din Eğitim ihtiyaçlarının karşılanabilmesi ise; bu bireylerin beden, zihin, duygu ve sosyal gelişimlerdeki özellikleri dikkate alınarak yapılacak eğitimle mümkün olabilecektir.⁴⁷ Bu konuda 1998 yılında Çorum'da yapılan bir araştırma, özel eğitim gerektirenlerin kendi durumlarını kavrayabilmeleri için din Eğitimi ihtiyacı içinde olduklarını göstermektedir.⁴⁸

Özel gereksinimli bireylerin engel durumları farklı olduğu için uygulanacak dini eğitim de farklı olmalıdır. Dini tecrübenin kazandırılabilmesi için engelli bireyin seviyesine indirgemek gerekmektedir.

Engelli bireyin kendini tanıması ve hayatını anlamlandırabilmesi için şu bilgiler verilebilir;

- Hayat ve insanın var oluşu ve hayatın önemi,
 - İmtihan duygusu ve dünya hayatının bir sınav yeri olduğu,
 - Kişilerdeki farklılıkların hayatın bir gerçeği olduğu,
 - Zorluklara sabır, sabretmenin Allah tarafından mutlaka bir karşılığının olduğu,⁴⁹
 - İnsanın Allah'a olan imanı ile zorluklarla baş edebileceği,
 - İnşaların Allah tarafından kendilerine verilen nimetlerden mutlaka sorumlu olduğu,
 - Hayır ve şerrin Allah'tan olduğu ve her şerde bir hayır her hayırda da bir şer olduğu,
 - Ahiretin var olduğu ve insanların hesaba çekileceğini ve yapmış olduğu iyi davranışların neticesi olarak cennetle mükâfatlandırılacağı bilgileri verilebilir.
- İsterse aile de bu eğitim programına dâhil edilmelidir. Çünkü öğretici gittikten sonra engelli bireyi en iyi tanıyan ve zamanının büyük bir bölümünü

⁴⁶ Köktaş, s. 158

⁴⁷ Usta, Özel Eğitimde Din Eğitimi.

⁴⁸ Naci Kula, Bedensel Özürlü Gençlerin Din Eğitiminde Dikkat edilmesi Gereken Psiko-sosyal Unsurlar, Çorum, 1998, s.6.

⁴⁹ Yusuf: 12/18; Bakara, 2/45; Al-i imran, 3/200; Bakara, 21153; Al-i imran, 37/120-125; Hud, 11/11; Nahl, 16/10; Fussilet, 41/34-35; Müzemil, 73/10-11-16; Ra'd, 13/22; Tur, 52/48; Bakara, 2/156; Lokman,31/17; Müddesir, 7417; Furkan, 25175-76; En fal, 8/46; Zümr, 3911 O; Nahl, 16/96;

ebeveynleriyle beraber geçiren birey, dini tecrübeleri öğrenmesi ve uygulaması bakımından tabip edilebilir.

Özel gereksinimli bireyler din eğitimine diğer normal bireylerden daha çok ihtiyaç duymaktadır. Çünkü içinde bulundu karmaşık durumdan kurtulmak ve hayata daha ümit var bir şekilde bağlanabilmek için dün ona çeşitli referanslar sunmaktadır. Bunun için sağlıklı ve yeterli bir din eğitimi, normal fertler için gerekli, özürlü fertler için ise elzem olmaktadır⁵⁰.

Özel gereksinimli bireylerin dini yaşantılarına ve pratiklerine yardımcı olacak din eğitimcilerinin en büyük eksiklikleri konuyla ilgili bilgi ve tecrübelerinin yetersiz olmasıdır⁵¹. Din eğitimi konusunda kendini yetiştirmiş öğretici engelli bireyin güvenini kazanarak verilmek istenen mesajların daha etkili olmasını sağlar. Bu güveni kazanmak için sevgiyle, saygıyla, merhametle, sebatla, hoşgörüyü yaklaşmalıdır. Özel eğitime muhtaç kişilere din eğitimi verecek kişilere de formasyon dersleri de öğrenimleri esnasında verilmelidir.

Din eğitimi sayesinde din, bireyin hayatına inanç ve ibadetlerle karışarak onun kendisi ve çevresiyle barışık ve anlamlı bir hayat yaşamasına imkân vermekte; ümitsizliğe ve boşluğa düşmesini engellemektedir⁵². Normal bireylerden farklı olan özel gereksinimli birey içinde bulunduğu ruhsal bunalımdan ve sıkıntıdan kurtulmaları konusunda inançları; onları manevi yönden destekleyecek ve hem bireysel hem de sosyal hayatlarında onlara güç verecektir.

7.Engelli Bireylerin Din Eğitiminde Dikkat Edilecek Hususlar

Dünya hayatında yaşadığı sıkıntı, zorluk ve hastalıklarla mücadele ettiği halde tamamen ortadan kaldıramadığı engellerin insana ızdırap çektirdiği bir gerçektir. Bu durumda insan tıbbi, eğitsel ve manevi destek gibi yoğun araştırma ve mücadele içine girerek çıkış ve çözüm yolu aramaktadır. Tıbbi ve eğitsel yöntem ve teknikler yeteri kadar işe yaramadığında bireyi de ve ailesini de çaresizliğe ve umutsuzluğa yöneltmektedir. Buna karşılık dini inançlar ve özellikle dinin içindeki ahirete olan inanç engelli ibreye ve ailesine umut vermektedir. İşte bu yolları kendisine sunarken engelli bireyin durumunu dikkate almak gerekir. Onlara bu umudu aşılarken sevgiyle, saygıyla, cesaretlendirerek, özgüven kazandırarak topluma kaynaştırmak gerekir.

⁵⁰ Mehmet Emin Ay, "Özürü Çocukların Eğitiminde Din Eğitimi ve Öğretiminin Katkısı",

⁵¹ Hausemann, s.8S.

⁵² Ali Rıza Aydın, "İnanma ihtiyacı ve Dini Ritüellerin Psikolojik Değeri". Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt.9, Sayı.3, (2009), s.98.

1. Sevgi, Saygı ve İlgi

Sevgi, başka bir kişiye değer, önem ve ilgi göstermektir. Sevgi insanları birbirine yakınlaştıran hatta bağlayan görünmez bir bağıdır.

Sevgi, toplumdaki bireylere mutluluğu ve kardeşliği getiren önemli bir unsurdur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Hep birlikte Allah'ın ipine (İslam) sınımsız sarılın; parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman kişilerdiniz de, O, gönüllerinizi birleştirmişti. Ve O'nun nimeti sayesinde kardeş olmuştunuz...⁵³ diye buyurmaktadır. Sevgi, saygı ve gelişim arasında paralel bir bağ vardır. Engelli bireylere gösterdiğimiz saygı ve sevgi onların kendilerine olan saygılarını ve öz güvenlerini arttırmaktadır. İlgi de engelli bireyi başarısını artırmaktadır. Engelli bireye din eğitimi verirken engelli bireyi destekleyici, cesaretlendirici güven verici en önemli etken sevi saygı ve ilgidir.

2. Destekleme ve Cesaretlendirme

İnsan sosyal bir varlıktır. Hayatını idame ettirebilmesi için mutlaka diğer insanlarla beraber yaşaması gerekmektedir. İnsan mutlaka başkalarının desteklerine ihtiyaç duyar. Okurken, iş kurarken, evlenirken, hatta öldüğünde bile toprağa gömülürken de başkalarının desteğine ihtiyaç duymaktadır. Engelli bireylerde bu ihtiyaçlar daha fazladır. Onlar gündelik hayatlarının her anında bile desteği ihtiyaç duymaktadırlar. Engelli bireylerin yaşamlarında en önemli etken ailedir. Çalışmalarda, ailelerin çocuklarının engeliyle başa çıkmalarında sosyal desteğin önemli rolü olduğu ve en önemli destek kaynağının ise, aile olduğu belirtilmektedir.⁵⁴ Aidiyet duygusunun temeli ailede atılmaktadır. Aynı zamanda engelli bireyin sosyal çevreyle de iletişim kurmasında ilk adımlarını ailede atmaktadır. Aile ortamı cesaretlendirici, destekleyici ilişkilerden engelli bireyi mahrum bırakırsa ileride daha büyük sıkıntılar ortaya çıkmaktadır.

Cesaretlendirmek etkili bir öğrenme alanı oluşturmasında çok önemlidir. Engelli birey ailede, okulda ve sosyal çevrede ne kadar çok cesaretlendirilirse kendilerine olan güvenleri artar ve daha hızlı bir şekilde öğrenir.

⁵³ Ali İmran, 3/103.

⁵⁴ Cummings S.T.- Bayley H.C.- Rie H.E., "Effect of The Child's Deficiency on The Mother: A Study of Mothers of Mentally Retarded, Chronically Ill and Neurotic Children", American Journal of Orthopsychiatry, S. 36, Yıl 1996, s. 595-608

3. Özgüven

Özgüven; kişinin kendi ve kabiliyetleri hakkında yapabileceklerinin ve ya yapamayacakları konuda pozitif ve gerçekçi bir anlayışa sahip olması anlamına gelmektedir. Özgüveni gelişmiş bireyler kendisiyle barışık mutlu ne istediklerini bile hayata pozitif bakan kişilerdir. Özgüven duygusu yetersiz olan kişilerde hayatlarında kendilerini ifade etmekte ve sorumluluk almakta hep zorluklar yaşamıştır.

Engelli bireyin bilgi ve yeteneğini fark etmeden yapılan eleştiriler onun özgüveninin gelişmemesine ve yok olmasına sebep olmaktadır. Yapabileceği işleri bile yatırmamak onu sürekli başka birine bağımlı kılmaktadır. Ama engelli olduğu halde birçok işte başarı elde etmiş bireyler görmek mümkündür. Özgüveni gelişmemiş bir birey yerken, içerken, konuşurken, ürkek ve güvensiz davranabilirler. Bu yüzden engelli bireye din öğretimi noktasında onların yeteneklerini ve sınırlarını bilmek çok önemlidir. Özgüvenlerinin geliştirerek sorumluluklar vermek onların başkalarına olan ihtiyaçlarını azaltmak hayatta daha mutlu bir birey olmasına yardımcı olmaktadır.

4. Sosyal Kabul

İnsan doğası gereği sosyal bir varlıktır. O yüzden bir gruba dâhil olmak sevmek, sevilme, güvenilmek, takdir edilmek, ödüllendirilmek ister. İnsan sosyal bir varlık olduğundan, içinde yaşadığı topluma kendini kanıtlamak, yeteneklerini göstermek, hayatını yaşadığı toplumun bir parçası olduğunu göstermek ister. Kişinin toplumsal kimliği, yaşadığı toplumdaki taşıdığı statü ve rollerle belirlenmektedir. İnsanın sahip olduğu statü ve rollerle onun kendisini gerçekleştirme veya ifade etmenin bir yolu olarak görmektedir.

Yapılan araştırmalarda, engelli bireylerin yaşadığı toplumla kaynaşmasını engelleyen en büyük etkenlerden biride çevresel düzenlemelerdeki eksikliklerdir. Binalar, yollar, caddeler ve sokaklar engelli bireylerin sosyal olarak diğer insanlarla etkileşimini kısıtlamaktadır.

Engelli kişilere acıma duygusuyla sarf edilen sözler ve kurulan bağ, çoğunlukla sevap-günah ilişkisiyle yapılmaktadır. Bu şekilde yapılan yardım

engelli bireye mi yapıldı yoksa kişi kendisi için mi yaptı, tartışılmaktadır. Bu durum engelli bireyin sosyal haklarının var olduğunu onun bir yurttaş olduğunu dolayısıyla var olan temel hak ve hürriyetlerine engel olmaktadır. Engelli kişilere insanca bir hayat sunmak dini ve ahlaki bir sorumluluktan öte zorunlu bir görevdir. İnsani bir bilinçle onların ihtiyaçları karşılanmalı ve hayatlarında yardımcı olunmalıdır.

Engelli kişilere verilecek din eğitimi sayesinde onların diğer insanlarla iyi bağlar kurması sağlanmalıdır. Sosyal kabulün sağlanmasında inançların, özellikle de İslam'da var olan "kul hakkı" ve kardeşlik hukuku" kavramlarının önemli bir yeri vardır.

9. Sonuç ve Öneriler

İnsan yaşadığı hayatı ve hayatın içinde var olan olayları doğal bir ihtiyaç olarak sürekli araştırma gayreti içerisinde. Biz de "Özel Eğitime İhtiyacı Olan Ortaöğretim Öğrencileri ve Aileleri için Din Eğitimi" konusunu araştırmaya çalıştık.

Engelli bireyin ne olduğunu tarihsel süreç içerisinde de neler yaşadıklarını, ortaöğretimde özel eğitime ihtiyaç duyan öğrencinin nasıl tespit edileceğini anlattık. Engelli bireylere ve ailelerine nasıl bir din eğitimi verilmesi gerektiğini araştırdık. Engelli bireylerin yaşamış olduğu bireysel ve toplumsal sorunları ele aldık. Engelli birey ve ailelerine verilecek din eğitiminde dikkat edilecek hususları anlatmaya çalıştık.

Din eğitimi sayesinde sabır, tevekkül, teslimiyet, dua, kader ve ahiret gibi değerleri öğrenen engelli birey bir yaratıcının olduğunu, hayatın bir imtihan olduğunu sabrettiğinde de mutlaka bir karşılığını mükâfat olarak alacağını bilmektedir. Din eğitimi ile engelli bireylerin hayatlarında yaşadıkları zorluklarla nasıl başa çıkacaklarını anlatmaya çalıştık. Hastalıklarının nedenlerini araştırmada din eğitimi ve dini değerler cevaplar sunmuş onları yeise düşmemeleri ve isyan etmemeleri gerektiğini öğretmiştir. Engelli bireyleri psikolojik rahatlatan en önemli etkenlerden biri olduğunu anlatmaktadır. Engelli olmanın bir ceza değil, imtihan olduğunu, ailenin ve toplumunda imtihan edildiğini, ayrıca bu imtihandan sabır ve şükürle çıkılacağını bilincini ortaya koymuştur.

Engelli birey ve ailelerini rehabilite ederek ruhen rahatlamalarını sağlamak amacıyla teknolojik imkânlardan yararlanmaları sağlanmalıdır.

Yaşadığı hayatı daha doğru anlaması ve anlamlandırması için Allah, peygamber, ahiret, sabır, tevekkül, şükür gibi dini inanç ve değerler üzerinde daha çok durulmalıdır. Bu değerleri sadece engelli bireylere değil aynı zamanda toplumun her kesimine anlatılmalı ve yaşatılmalıdır.

Engelli bireylerde üretmeli toplumdaki iş ve mesleklere katılmalıdır. Onlar toplumdaki ayrılmamalı aksine toplumun her kademesinde işteğil edilmelidir. Engelli bireyleri toplumda daha çok yer edebilmesi için parklar, bahçeler, yollar, mimariler onlara kolaylık sağlayabilecek şekilde düzenlenmeli ve en önemlisi de dini hayatı toplumla iç içe yaşayabilecekleri ortamlar var edilmelidir. Camilerde mescitlerde eğitim ortamları onları da içeriye dâhil edilecek şekilde planlanmalıdır. Engelli birey ve ailelerine dini eğitim için çevresel düzenlemeler yapılmalı, onların topluma kazandırılması için ulaşım imkânlarından daha fazla yararlanmaları sağlanmalıdır.

İlahiyat fakültelerinde eğitim veren hocaların engelli birey ve ailelerine bilgilendirici ve eğitici seminerler verilmesi için çalışmalar yapılmalıdır. İlahiyat fakültesinde okuyan öğrencilerin mutlaka engelli bireyler için yapılacak etkinliklere katılmaları sağlanmalı, her ilahiyat öğrencisinin engelli bir bireyin hayatına dokunması gerekmektedir.

Son olarak engelli bireylere sure ve dua ezberletmek, yasakları öğretmek, zekât vermek, hacca gitmek, kurban kesmek, gibi dini vecibeler elbette anlatılmalı, öğretilmelidir lakin engelli bireylerin ihtiyaçları daha çok dikkate alındığında onları ruhen ve bedenlen rahatlatacak onları mutlu edecek dini bilgi ve becerilerin anlatılmasına ve kazandırılmasına daha çok önem verilmelidir.

KAYNAKÇA

AKKÖK Füsün - BİLGE Uzun Özer, Yaşamın Diğer Bir Penceresi, Özgür Yayınları, İstanbul, 2005.

Ay, Mehmet Emin. "Özürü Çocukların Eğitiminde Din Eğitimi ve Öğretiminin Katkısı"

Aydın, Ali Rıza. "İnanma ihtiyacı ve Dini Ritüellerin Psikolojik Değeri", Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi. Cilt.9, Sayı.3, Samsun 2009, ss.87- 99.

Aydın, Mehmet Zeki. "Çocuk ve Din". *Çocuk ve Medeniyet Dergisi* 6, sy 12 (20 Aralık Ayhan, Halis. Din Eğitimi ve Öğretimi. 3. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997. 2021). <https://doi.org/10.47646/CMD.2021.261>.

Bayraklı, Bayraktar. Kadın Sevgi ve Temel Haklar. İstanbul: işaret Yayınları, 2000.

Bayraklı, Bayraktar. Kadın Sevgi ve Temel Haklar. İstanbul: işaret Yayınları, 2000.

Cavkaytar, Atilla ve İbrahim H. Diken. Özel Eğitime Giriş. Kök Yayıncılık, Ankara 2005.

COŞKUN Hasan Yaşar, Özürü Birey ve Ailesinin Sosyal İletişim Sürecinde Karşılaştığı ve Yaşadığı Durumlar Hakkında Teorik ve Ampirik Bir Çalışma, SÜSBE (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2010

Cüceloğlu, Doğan. İçimizdeki Çocuk. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.

Enç, Mitat, Doğan Çağlar ve Yahya Özsoy. Özel Eğitime Giriş. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1987.

Ergül, Şafak ve Ayla Bayık. "Hemşirelik ve Manevi Bakım", Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi. Cilt.8, Sayı. 1, Sivas 2004, ss.37- 44.

<http://www.igelnet.ch/downloads/ozurluocuklarinegitimindedinegitimiveogretimin.pdf>
(19.12.2009)

KAHRİMAN İlknur - Meral BAYAT, "Özürü Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Yaşadıkları Güçlükler ve Algıladıkları Sosyal Destek Düzeyleri", Öz-Veri Dergisi, C. 5, S. 1, Yıl 2008.

Kayadibi, "İslam Dini'nin Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem"

- KayadiBi, Dr Fahri. “İslam Dini’nin Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem”
Köktaş, Mehmet Emin. Türkiye'de Dini Hayat. İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.
- Malakçı, Fatih. "Dua Eğitimi ve Öğretimi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2006.
- Mardin, Şerif. Din ve İdeoloji, Ankara: İletişim Yayınları, 1982
- Pazarlı, Osman. Din Psikolojisi. Remzi Kitabevi, İstanbul 1982.
- Sayar, Kemal. Ruh Hali. İstanbul: Timaş Yayınları, 2006.
- Şahin, Semra. "Özel Eğitimin Tarihiçesi", Ayşegül Ataman (Ed.). Özel Eğitime Giriş
içinde. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2005, ss.49-70.
- Uysal, Veysel. Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri.
İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1996.